

Írók, színészek, börtönök

Bertha Bulcsú könyve

Csurka István (internálás), Darvas Iván (ítélet: 3 év), **Eörsi István (ítélet: 8 év)**, Göncz Árpád (ítélet: életfogytiglan), Kárpáti Kamil (2 év 10 hónap internálás + ítélet: 10 év), Kiss Dénes (internálás), Kunszabó Ferenc (ítélet: 10 év), Lakatos István (ítélet: 1 év 10 hónap), Mensáros László (ítéletek: 1 év 1 hónap és 2 év 6 hónap), Nagy Attila (ítélet: 12 év), Tóth Bálint (ítélet: 6 év), Zsombok Timár György (ítélet: 1 év).

Andrássy út 60. Kistarcsa, Recsk, Fő utca, Gyűjtőfogház, Vác, Baracska, Márianosztra.

Egyszer voltam a márianosztrai börtön tövében. A barokk templommal egybeépített Rákóczi tér 1. homlokzati ablakain csipkefüggöny. Mi történt, mi történik az aranyozott szent faszobrok, szentelt falak túloldalán? Most könyvet kötnék, kötelek vernek a rabok. Itt melékoltárok, amott sötétzárka, cellahideg. Itt a Fekete Szűz Mária fogja karonulól, antraciszemű, néger Kiszézsuskáját; kinyitja a sekrestyét a pap, diszkózene árasztja el a templomhajót, a búcsujárhelyet a munkaidő befejezése gyanánt. – Egyszer megmutatták a börtönt – mondja idegenvezetőm. – Az őrcsukott egy nővel az üres sötétzárkába, persze csak viccből. A másikban az elítélt, mintha ott se volnának, ágaskodott az ablakhoz. Egy héten át kenyéren és vízen, mert meglopta cellatársát. A János kórház baleseti sebészetén találkoztam egy nyugalmazott börtönőrrel, kutyája kiharapta vádlóját, s ha iszonyú fájdalomaitól megszabadult, anekdotázott: „Az egyik öreg őrt Vak Bottyánnak csúfolták, kukucskálta a nőket, aztán a lukon egy tűvel kiszúrták a szemét...”

Bertha Bulcsu a poklok legaljára vezet el.

1956. október 24-én már annyira éhesek voltunk, Eötvös-kollégisták, hogy a Belgrád rakpart keresztutcáiból futtyogó golyók ellenére lopakodtunk a bölcsész-menzára. Ezért tévedhetett oda Darvas Iván is Rozsos Istvánnal és egy szöke hölgygel. Legközelebb 1967 őszén

láttam Darvast a belgrádi Slávija Hotel halljában a Vígszínház társulatában. Nem tudtam, micsoda éveket rótt rá a sors e két találkozás között. Valamikor az ötvenes évek végén, amikor Kárpáti Kamillal baráti viszonyba kerültem, a Metró Klub könyvtárcellájában egyik éjjel ott találtam, mint ügyeletest, vállára terített nagykabátban Babitsot olvasott, mintha nem volna semmi évbúcsúztató hajlandósága. Meglepetten csodálkoztam, Babits még ilyenkor is többet jelent az éjféle papírtrombitáknál? A szerzetesi viselkedés mögött nem sejtettem Recsket, harminc évvel később tudtam meg a kéthónapos magánzárkát, amely egy 70x80 centis szekrényféle, „egyik nap állnod kellett ebben a szekrényben, a másik nap ülhettél” egy deszkán, s teljes a sötétség.

Tóth Bálint húsz év óta a legjobb barátaim egyike. A börtönről máig is félszavakat mond. Novellája vezetett rá, miféle érzés szabadon a smasser-bakancs csattogásai képzelnél a háta mögött. Megkérdeztem: miért hallgatsz? Azt felelte, mint Bertha Bulcsúnak: „Mennyire szenvedtél a börtönben? – Erre nehéz válaszolni, mert nem akarom magamat sajnáltatni. Nem szeretem az olyan férfiakat, akik szenvedésről panaszkodnak.” Jellegzetes, ahogyan kibújna: „Bálint, miért tartóztattak le? – Várj még. Úgy éreztem, amit Pannonhalmán tanultam, az nem volt a világ teljességének az összefoglalása. Szent Tamás filozófiája, Arisztotelész... Platón imádom, mint költőt, de Arisztotelész nem lehet olvasni. Arisztotelész éppolyan unalmas, mint Kant. – Bálint drágám! Miért tartóztattak le? Ezt mond meg nekem! – Ahogy nekünk tanították, az nem teljes. Ezek után jött a marxizmus, vagyis a Hegel dialektikája.” Így még elszikló magatartás, magánvélemény, de mások helyett is mondta börtönben írt verseik estjén, éppen az új kormány esküfövéte órájában: „Mától lettem igazán szabad.” Valamennyien akkor lettek igazán szabadok, mert ki biztosította volna őket bizalmatlanságuk teljes oktalanságáról?

A tizenkét, börtönöket járt író és színész közül csak Darvas Ivánt és Mensáros Lászlót nem ismerem személyesen. Többen barátaim, jó ismerőseim, kollégáim. Emiatt Bertha Bulcsu könyve testvéri, rokoni fájdalmat is okoz. S ezt a fájdalmat nagyon nehéz szívvel tetézem az olvasás utáni fogalmazással abban a rádöbbenésben, miként kieleve a hideg, mint azt a fiút, aki eddig csak sejtésekben élt, s egyszerre rászakad a pokoli valóság. Bár kimondóit a kimondató már olyan körülmények között látattja, mintha megjutalmazta volna az élet az áldozatokat akár egy elkényeztetett angol szetterrel, kinek Nádasjára Ophélie a nemesi neve. „Az író a nyírfa törzsére egy alumíniumövet szerelt, hogy a macskák ne tudjanak felmászni a cinegék után a fára. Ebben a Szent Ferenc-i milióban él a sors által sokszor próbára tett, kemény arcú, de barátságos pillantású Zsombok Timár György”. A volt rab-írók, rab-színészek emberhez méltó lakásban élnek, ki-ki egyénisége szerint berendezett nyugalomban. Kunszabó Ferenc érdi házában „Az íróasztal felett a falon emlékek, relikviák, családi képek, köztük egy juharfalevél Genfből, Rousseau szigetéről... A szekrény sarkán Attila bronz szobra, odább rézkarok, Magyarország régi térképe, Bozók Mária festménye Crestentia-ról, Széchenyi feleségéről.” Ilyen környezetben gondoltat a múltra és van ideje körülnézni, szinte fényképezőgép működik egyszerre a magnefontonnal, ugyanakkor a kérdéseket azonnali emberismeret erősíti, már a pontos beletalálás is válasz. Tóth Bálint „Erős, korpulens testétől elszakadnak a karjai, madárrá változnak, szárnyakká, integet, hívogat, ölelni készül.” „Csurka fáradt. Felemeli aktatáskáját, beletúr, de a keresett iratot továbbra sem találja. Nyilván bent hagyta a szer-

kesztőségben, vagy talán nem is létezik ez az irat, amit keresnek rajta? Tűnődve néz, nehézkesen feláll, aztán elneveti magát.”

Bertha Bulcsú mestere ennek a műfajnak, melyet ha irodalmi riportnak neveznek, leértékelném. Tudtam már a *Meztelen a király* című régebbi könyvéből, micsoda megjelenítő és emberismerő. Akkori erényei mégis egyszerűbben álltak össze, ott a barátság derűje emlékezett, évdődött, hahotázott; az életeknek a szerző is résztvevője volt, csupa közös történet, amellyel előcsalhatott ismeretlen újabbakat, s a királyok meztelenül fürödtek a Balatonban, holdvilágnál. Azért a meztelen királyok közül ebbe a könyvbe is átözönlő Kiss Dénes utált paradicsomos káposztafőzeléke a pécsi népbüféből, felvillan az a tör, amit Bulcsura szegezett: elfojthatatlan a röhögés a nyaraló Gyurkovicséknál Lázár Ervinnel, Nagy Attilával. Régi kérdése Kalász Mártonhoz: „Álmodni szoktál? – Herbert Read-ről álmodtam, könyvéről és a képekről... Egyszer színes falról álmodtam, keleti pompa, meseház szinte, a falon egy vers.” Most Göncz Árpádot faggatja, akinek hajszalon múltott a kötél: „A rablómok nagyon jellegzetes álmok, nemcsak én álmodtam ilyeneket. El kellett érnem a hajót, de elindult, és éppen előttem szakad el a parttól. Már nem tudok átlépni a vizen... Lélegzetvisszafojtva rohanok a vonat után, ami elindul és nem tudok felszállni. Ott állok a börtön előtt és tudom, hogy be kell mennem, de zárva az ajtó, fel kell másznom a falon, átpréselnem magam a rácson, hogy ott legyek a zárkában zárás előtt. És van egy jellegzetes álom, ezt minden halálraítélt ismeri: az ember úszik egy folyón egy csónakban és ott az óriási légbúra fölötté. Mind közelebb-közelebb a torkolathoz, a befogadóhoz.” Efféle álmok a *Szenvedések Könyve* túlvilága. Nem ez érdeklő a vallatóit, a szadista ávost, smasszert. Ó valóságos rémálmod okoz. „A fogda elején volt a véce, tulajdonképpen egy gödör, egyetlen farudat raktak keresztbe rajta. A farúd fölé felkötötték Pászthy Jánost. Ott csüngött. Minket pedig zavartak a klozetra. Addig napokon keresztül nem engedtek ki, az ember összehugozta magát. Amikor Pászthyt felkötötték és ott lógott a levegőben a latrina fölött, akkor zavarni kezdtek, hogy végezzük el a dolgunkat!... Egész idő alatt szagolta a nyitott gödörből a bűzt.” Kárpáti Kamil mondja a recski esetet.

A kérdések ismétlődnek, a feleletek jellemzik az embert, előadják a történelmet, melynek a rabság a tengelye, s az életek héjazzák az ifjúságtól máig, történetek kerekednek köré. Bicskén, Lakatos Istvánékhöz Tolbuchin marsall költözik be. A részeg orosz tiszték egész éjjel az *Ej uhnyemet* zongoráztatják a fiúval, míg háta mögött a szalon végében erőszakolják a nőket. Kis-koromban tapasztaltam bevonulásokot, csak Márainak volt lehetősége leírni hasonlót, de Lakatos története fölülmúlhatatlan borzalom. Zsombok Timár György a repülés precíz ismeretterjesztője: géptípusok, angolszász légi hadrend, pilóta-veszélyek s a magasságban érzett metafizikai állapot.

Ez a könyv mégis azért íródott, hogyan kell embernek maradni az embertelenségben. Elképzelem a klozetpapírra karcolt vagy fejben imaiméltéssel alakult verseket Kárpáti Kamil, Tóth Bálint magánzárkájában, Lakatos István a nyomtatott sorok közé ceruzájával fordítja az *Aeneist*, látom Nagy Attila kübli-melléki színjátékát, s hallom Darvas Iván megbölcseült nazálistát: „próbáltam átélni, hogy egy ilyen zárt helyen milyen lelki erőfeszítéseket kell elvégezni ahhoz, hogy az ember megőrizze méltóságát.”

Agh István

mit beszél. Ül vissza az asztalodhoz, eladatot!

udom hogyan, mert a tanító néni azt ne írjuk úgy, hogy a Mátyás király tetette a bíróra, hanem csak valahogyan gbüntette... – magyarázta Dávid kissé tató hangon.

olsz itt nekem? Érték én mindent. Nem Tudod, mi az, hogy bíró?...

vezetője – mondta Dávid, és ezúttal rám.

gyermeki eszéhez igazodni.

bíró olyasmi, mint manapság a tanácsudod, a tanácselnök azért van...

om – mondja Dávid. – Azt mondd meg, most be! Ha azt nem írhatom, hogy

fe idegesíts az állandó ismételtetéssel. ak alaposan a seggére, a valagára...

zt mondta a tanító néni, hogy ne írjuk önötöt veretett rá... Ez így nem jó. Nem Most hogyan írom más szóval, például gbüntette? Érted már?

n természet ez a gyerek. Nem akarja i a tanító néni kifejezését. Egyéni, erenmazásra törekszik. Ez becsülésre méltó.

gyermekem – mondom –, ahogyan dikijedt képet vágott, látván, hogy hatás-e napvilágra jött.” Ne gatyázz annyit!

a király pedig helytelenítését fejezte ki, n tudomására adta a bírónak, hogy a íséréte nagyobb figyelmet fog fordítani

ló túlkapásokra, különös tekintettel a rőri apparátus dolgozói a közfigyelem állnak. A bíró elismerte, hogy ebben az

n megtévedt, de mentségére hozta fel, t mind ezidáig a felettes szervek teljes re végezte.” Leírtad? „A király igényen n, kíséretével együtt távozott. Ezért ne or igazságos Mátyás királynak.”

i, ha egyáltalán elolvasta, semmi kivétel ált a dolgozatban.

– az én segítséggel – szegény Dávid zi az életben, de hogy miképpen fogja tot, azt nem tudom...